

Ключевые слова: профессиональная подготовка учителя, этнопедагогика, этнопедагогическая составляющая, научное наследие М.Стельмаховича.

Chikalova T.G.

**ETHNOPEDAGOGICAL COMPONENT OF FUTURE TEACHER'S TRAINING IN THE
STELMAHOVICH'S SCIENTISTIC HERITAGE.**

The problem of etnopedagogical component of future teacher's training in the Stelmahovich's scientific heritage is exposed in the article.

Key words: Professional teacher's training, ethnopedagogic, ethnopedagogical component, the Stelmahovich's scientific heritage

УДК 378.14

Шиманович І.О.

**ПОЛІТЕХНІЧНА ОСВІТА ШКОЛЯРІВ ТА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
У 50-ТІ – НА ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті проаналізовано розвиток політехнічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл та студентів – майбутніх учителів у 50-ті – на початку 60-х років ХХ століття.

Ключові слова: політехнічний принцип, політехнічна освіта, політехнічне навчання, виробниче навчання, індустріально-педагогічний факультет.

Проблеми політехнізації навчального процесу загальноосвітньої та вищої школи час від часу привертають пильну увагу науковців та педагогів-практиків. Причини такого в тому, що політехнічна освіта завдяки своєму змісту містить значний соціалізуючий потенціал, надає можливості і підростаючому поколінню, і дорослим ознайомитись з основами виробництва, підготуватися до практичної діяльності в різних галузях народного господарства.

На важливість і необхідність політехнічної освіти свого часу вказували такі зарубіжні і вітчизняні вчені, як: Д. Беллерс, Т. Кампанелла, Т. Мор, К. Маркс, П. Атутов, Ю. Васильєв, М. Жиделев, А. Линда, В. Ноздрьов, П. Ставський, Д. Тхоржевський, В. Юськович та ін.

Мета даної публікації – проаналізувати, як здійснювався розвиток політехнічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл та студентів – майбутніх учителів у 50-ті – на початку 60-х років ХХ століття.

Як відомо, в 50-ті роки ХХ століття навчально-виховний процес загальноосвітньої та вищої школи вибудовували на основі принципу політехнізму. Особливо активізувався зазначений процес після ХІХ з'їзду КПРС (1952 р.).

У цей період, як констатує М. Жиделев, багатьма педагогами-методистами було здійснено успішну перебудову основ наук у світлі завдань політехнічного навчання. У подальшому це знайшло відображення в нових програмах загальноосвітніх дисциплін [3: 82]. Так, у 1953-1954 навчальному році навчальний план і програми для середньої школи орієнтували педагогів на вирішення питань політехнічного навчання лише засобами основ наук (математики, фізики, хімії, біології, географії, креслення). Однак цього було недостатньо, оскільки учні не отримували важливих технічних знань, умінь і навичок. Виникла необхідність включити до навчальних планів практичні заняття в майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках і практикуми з машинознавства та електротехніки. Але й у цьому випадку школярі не могли здобути ґрунтовні знання, уміння і навички з основ виробництва, були недостатньо підготовлені до практичної діяльності, до виробничої праці [8: 5-6].

Значну допомогу у вирішенні зазначеної проблеми надало впровадження в загальноосвітніх школах виробничого навчання. В Україні нова форма трудової підготовки з'явилася в якості експерименту в 1954-1955 навчальному році. Експеримент полягав у

створенні “восьми спеціалізованих класів у шести середніх школах м. Києва, Донецької, Харківської і Київської областей, а також 26 середніх шкіл з виробничим навчанням учнів (у кожній області по одній школі), де з восьмого класу, крім загальноосвітніх дисциплін, вивчалися спеціальні предмети і проводилася виробнича практика з різних спеціальностей промислового і сільськогосподарського виробництва” [7: 158]. У подальші роки, як відомо, виробниче навчання учнів набуло надзвичайного поширення (особливо після XX з’їзду КПРС, тобто після 1956 року). Зокрема, в 1958-1965 роках цю навчальну дисципліну включали до навчальних планів шкіл.

На XX з’їзді КПРС прийняли нову грандіозну програму розвитку народного господарства. Було наголошено, що вирішальною умовою подальшого зростання промислового виробництва є його неперервний технічний прогрес. Для раціонального використання різноманітної техніки та її подальшого розвитку треба було подбати про підготовку значної кількості відповідних кадрів. У зв’язку з цим завданням середньої школи стала підготовка молодих людей, які добре володіли б основами наук. Виконати таке завдання можна було лише шляхом правильної організації політехнічного навчання учнів. Тому з’їзд прийняв рішення, що для швидкого здійснення політехнізації школи необхідно не лише ввести нові предмети, вивчення яких дозволить учням отримати знання про промислове і сільськогосподарське виробництво, але й залучати їх до праці на підприємствах, у колгоспах і радгоспах, на дослідних ділянках та у шкільних майстернях [8: 5-6].

Як уже зазначалося, в Україні це було зроблено через введення в навчальні плани загальноосвітніх шкіл виробничого навчання, а також шляхом організації суспільно корисної праці учнів. Останню в сільському господарстві проводили за програмами з ботаніки та зоології (5-7 класи), рослинництва та машинознавства (8-9 класи), а у промисловості – за програмами практикуму (8-9 класи) [6; 7]. Таким чином створювалася система політехнічного навчання, в якій основам наук (як і раніше) відводили дуже велику роль.

Застосування політехнічного принципу вимагало правильного поєднання загальноосвітніх, загальнотехнічних і спеціальних знань. Тому наголошувалося, що викладання фізики, хімії, математики і креслення має відбуватися у взаємозв’язку з викладанням машинознавства, електротехніки і професійного навчання. Разом із тим підкреслювалося, що оволодіти технікою, управляти нею можна лише тоді, коли принцип дії і конструкція будь-якого механізму, деталі вивчаються на основі законів фізики, хімії, математики. Побудована у такий спосіб система навчання дозволяла навчити учнів підходити до незнайомої конструкції з наукових позицій, допомагала їм у пізнанні машин і механізмів, технологічних процесів. З огляду на зазначене учнів треба було навчати застосовувати знання з фізики, математики, креслення при вивченні спеціальних дисциплін [5: 20].

Важливе значення у системі політехнічного навчання відігравав курс фізики, що надавав учням знання про науково-теоретичні основи промислового і сільськогосподарського виробництва. Тому до вивчення машинознавства, автомобіля й електротехніки у навчальних планах шкіл передбачалося переходити тільки після вивчення в курсі фізики розділів механіки, теплоти та електрики, оскільки ці знання були базовими для успішного оволодіння машинознавством і електротехнікою [8: 6].

З метою підвищення ефективності політехнічного навчання при викладанні фізики рекомендувалося висвітлювати наукові основи електрифікації та теплофікації, питання механізації та інтенсифікації виробничих процесів, автоматики та телемеханіки тощо. Учитель мав приділяти значну увагу розвитку в учнів умінь і навичок щодо вимірювання різних величин, користування приборами, роботи з найбільш поширеними машинами та електричними пристроями, а також сприяти розвитку в учнів науково-технічного мислення [там само].

Стосовно науково-технічного мислення наголошувалося, що воно розвивається за умов наявності у школярів інтересу до предмету вивчення. Щоб зацікавити школярів

навчальним матеріалом на уроках фізики вчителі мали дотримуватися наступних вимог: при викладі нового матеріалу виходити з уже відомих учням положень; широко використовувати демонстраційний і лабораторний фізичний експеримент, який відповідає на поставлене запитання; повідомляти про технічне застосування вивченого явища чи закономірності, користуючись різними наочними посібниками – моделями, діапозитивами, кінофільмами, схемами. У такому випадку перед учнями послідовно розкривався навчальний матеріал, що дозволяло показати, як використовуються закони природи на практиці, в техніці [там само, с. 24-25].

XXII з'їзд КПРС (1961 р.) також прийняв “нову грандіозну програму”, але в даному випадку йшлося про побудову в нашій країні комуністичного суспільства. Серед основних задач цієї програми проголошувалося створення матеріально-технічної бази комунізму та виховання нової, всебічно розвиненої людини. Провідну роль у вирішенні поставленої задачі надавали радянській школі, яку вже було перебудовано на основі поєднання навчання з життям, із суспільно корисною і виробничою працею учнів. У свою чергу, щоб школа спромоглася виконати цю задачу, їй треба було забезпечити висококваліфікованими педагогічними кадрами з усіх дисциплін, а передусім, учителями з технічних дисциплін, трудового і виробничого навчання, які мали хорошу інженерну підготовку. Їх мали підготувати щойно організовані індустріально-педагогічні факультети педагогічних інститутів [1: 3].

При цьому вчитель із технічних дисциплін, трудового і виробничого навчання повинен був отримати таку підготовку, щоб мати можливість викладати у школі машинознавство, вести заняття у столярних, слюсарних і механічних майстернях, бути організатором виробничого навчання учнів на промислових підприємствах. Він повинен був також добре знати автотракторну справу, сільськогосподарські машини, електротехніку, технічне креслення, щоб викладати ці предмети або вести відповідні факультативні та гурткові заняття [4: 5].

Оскільки підготовка вчителів на індустріально-педагогічних факультетах була новою і складною справою, то на шляху їх становлення спостерігалось чимало труднощів і перешкод.

Чимало недоліків було й при викладанні технічних дисциплін, трудового навчання, виробничого навчання в навчально-виробничих майстернях з обробки деревини та металу, а в деяких випадках і спецтехнології при організації виробничого навчання на промислових підприємствах. Досить детально їх охарактеризували В. Ноздрьов та А. Линда у своїй статті “Підготовка учителів производственного обучения на индустриально-педагогических факультетах педвузов” (1962 р.). Зокрема, вони назвали такі недоліки:

- низький технічний рівень викладання (внаслідок того, що заняття з технічних дисциплін, трудового навчання, виробничого, а в деяких випадках і спецтехнології, проводили вчителі фізики, хімії, історії тощо, які не мали необхідної інженерної підготовки);
- проведення занять без належного зв'язку з основами наук (якщо їх вели виробничники, які зазвичай мали невисоку загальну освіту і не були знайомі з методикою і педагогікою);
- гостра нестача кваліфікованих учительських кадрів, яка призводила до вищезазначеного [там само].

На основі аналізу названих недоліків та визнання того, що вони гальмують процес перебудови школи, утруднюють вирішення багатьох питань, В. Ноздрьов та А. Линда наголосили на необхідності здійснення спеціальної підготовки вчителів технічних дисциплін і трудового навчання. Вчені підкреслили, що не треба очікувати приходу до школи фахівців-виробничників, оскільки серед них буде лише незначна частина кваліфікованих робітників, ентузіастів, а решта – звільнені з виробництва, з не дуже доброю рекомендацією, від яких у школі мало користі. Організацію підготовки інженерів-педагогів вмотивовували також тим, що виховання і навчання молоді у школі має особливу специфіку, за своїм характером і

змістом відрізняється від роботи інженерів – керівників та організаторів виробництва, конструкторів. Від учителя вимагалось не лише знання виробництва, його техніки і технології, а й уміння передавати ці знання учням та прищеплювати їм практичні навички. Він повинен був знати шкільні предмети і програми, методику навчання і виховання учнів, добре володіти навичками виконання виробничих операцій. У той самий час для вчителя не менш важливе значення мала підготовка його як конструктора або організатора виробництва і праці, що дуже важливо для інженера [4: 6].

Необхідність здійснення спеціальної підготовки вчителів технічних дисциплін і трудового навчання виникла й унаслідок того, що в повоєнні роки і майже до кінця 50-х років такої підготовки не здійснювали, а потреба у фахівцях цього профілю існувала.

Водночас певний досвід проведення такої роботи був накопичений. Так, у 20-30-ті роки ХХ століття існувала мережа спеціальних індустріально-педагогічних інститутів і факультетів при педагогічних вузах, на яких велася підготовка інженерів-педагогів з технічних дисциплін, трудового і виробничого навчання учнів. Ці інститути і факультети випускали висококваліфікованих фахівців для школи і позитивно зарекомендували себе. Однак після відміни трудового і виробничого навчання учнів середніх шкіл вони припинили свою діяльність [4: 7].

Зазначимо, що викладання трудового і виробничого навчання припинили відповідно до наказу заступника Народного комісара освіти УРСР № 309 “Про відміну викладання труда в школах” від 23.02.1937 року, в якому відзначалося, що трудове навчання у школі звелось до викладання праці, як спеціального предмету, що учням прищеплюються абсолютно неправильні уявлення про сучасне індустріальне виробництво, що ні про яку виробничу працю учнів у майстернях не може бути мови, оскільки вони не обладнані належним чином [2: 6]. Цю ситуацію “вважали викривленням директив партії про загальне і політехнічне навчання, відповідно до яких школярам недостатньо було засвоєння певної суми знань про трудові процеси, набуття відповідних умінь та навичок. Учні повинні були знати все про індустріальне соціалістичне виробництво та обов’язково займатися виробничою працею” [7: 95].

У деяких вузах у довоєнний період організували інженерно-педагогічні факультети вузького профілю. На них готували викладачів для технікумів. Однак ці факультети виявилися неідеальними і їх закрили. Серед причин було те, що: студенти не отримували належної педагогічної та методичної підготовки; більшість із них не мали хисту до педагогічної роботи; зарахування на ці факультети в ряді випадків велось не за бажанням абітурієнтів та їх покликанням, а за результатами вступних іспитів на так звані “основні факультети” – на інженерно-педагогічні факультети зараховували більш слабких; у подальшому на ці факультети переводили з інших факультетів студентів, які відставали у навчанні; на інженерно-педагогічних факультетах викладали менш кваліфіковані кадри [4: 6-7].

У 1956 році на фізико-математичних факультетах педагогічних вузів відкрили відділення фізики та основ виробництва, які в 1959 році реорганізували у відділення фізики, електротехніки і машинознавства. На них здійснювалась підготовка учителів технічних дисциплін і трудового навчання. Проте на вивчення цього профілю відводилося недостатньо часу. Крім того на вищезазначених відділеннях технічні дисципліни в більшості випадків розглядалися як додаткові. Тому випускники фактично не отримували інженерної підготовки, а тим більше практичних навичок, конче необхідних для проведення занять праці у майстернях. А до керівництва виробничим навчанням їх не готували зовсім. Ураховуючи вищезазначене, пропонували ввести до навчального плану спеціальні електротехнічні предмети та збільшити час на виробничу практику студентів. Але за таких умов можна було готувати лише кваліфікованих учителів із загальної електротехніки, електромонтажу і спец-технології. Щодо підготовки вчителів з інших технічних дисциплін, а тим більше з трудового і виробничого навчання, то вона була нереальною, і тому висловлювалися пропозиції виключити її з профілю [там само, с. 7].

Як результат, було розроблено нові навчальні плани, які враховували досвід попередніх років, та в 1959 році в кількох педагогічних вищих навчальних закладах відкрито індустріально-педагогічні факультети, де готували вчителів технічних дисциплін і трудового навчання. Навчальний план для нових факультетів розробили за зразком механіко-технологічних (машинобудівних) факультетів. Звісно він забезпечував хорошу теоретичну і практичну підготовку студентів до керівництва виробничим навчанням учнів зі спеціальностей, пов'язаних із механічною обробкою металів, дерева, пластмас та деяких інших матеріалів. Уважалось також, що студенти отримують належну теоретичну і практичну підготовку з технічних дисциплін, трудового і виробничого навчання як в інженерному плані, так і в педагогічному, оскільки в навчальному плані ці дві сторони підготовки майбутніх учителів були збалансовані [там само].

На індустріально-педагогічних факультетах, наприклад у Московському обласному педагогічному інституті імені Н. К. Крупської в ті часи було три відділення (денне, вечірнє та заочне). При цьому на стаціонар приймали юнаків і дівчат, які мали досвід роботи у промисловості, на будівництві чи у транспортній галузі, в сільському господарстві чи досвід роботи з технікою під час служби в армії. Більшість абітурієнтів мали виробничий розряд з однієї чи двох спеціальностей. Цим обставинам інституту надавали особливого значення, оскільки виробнича спеціальність полегшувала студенту виконання обов'язкової вимоги навчального плану стосовного того, що до завершення інституту кожен студент повинен був отримати кваліфікаційні розряди зі столярної та слюсарної справи, обробки металів на станках, водіння автомобіля чи трактора, кіно справи. Останнє було конче важливим для здійснення у подальшому політехнічного навчання учнів загальноосвітніх шкіл. Не менш важливим для цього було й те, що теоретична підготовка студентів протягом усього періоду навчання поєднувалася з практичною роботою студентів у навчальних майстернях інституту, виробничою практикою на промислових підприємствах та заняттями в лабораторіях. Так, на 1-3 курсах денного відділення студенти щотижня працювали у столярних, слюсарних і механічних майстернях по 6-8 годин. Одночасно вони вивчали курси технології металів, деревини, пластмас і інших матеріалів, теорії різання, станків та інструментів, опору матеріалів, техніки безпеки та протипожежної техніки, займалися технічним кресленням. Робота у майстернях тривала до п'ятого семестру. У шостому семестрі проходила виробнича практика студентів на промислових підприємствах, яка тривала 21 тиждень та поєднувалася з навчанням в інституті на вечірньому відділенні. Під час занять у майстернях і виробничої практики студенти складали відповідні іспити та отримували кваліфікаційні розряди зі столярної, слюсарної справи і обробки металів на станках. Технологічна підготовка студентів завершувалася вивченням курсу технології машинобудування та основ організації й економіки виробництва (4-5 курси) [4: 10].

Підготовка з машинознавства починалася з 3-го курсу під час вивчення студентами навчальних курсів теорії механізмів і машин, деталей машин, підйомно-транспортних машин і механізмів, машинознавства з теплотехнікою, електротехніки, радіотехніки з основами промислової електроніки, автотракторної справи, сільськогосподарських машин, їх обслуговування та ремонту, навчального кіно і фото справи. Ця підготовка завершувалася виробничою практикою студентів тривалістю 10 тижнів [там само].

Крім того, студенти індустріально-педагогічних факультетів виконували курсові роботи та проекти з методики і спеціальних дисциплін; вивчали базові дисципліни: вища математика, загальна фізика, хімія, нарисна геометрія, теоретична механіка; опановували педагогічні та суспільні дисципліни (як і на інших факультетах); проходили педагогічну практику у школах без відриву від навчання і з відривом від навчання (на неї відводилося 20 тижнів); готували дипломні роботи з методики. Тобто вони отримували педагогічну, фізико-математичну і спеціальну інженерну підготовку, яка була їм необхідна для викладання у восьмирічній та середній школі технічних дисциплін, трудового і виробничого навчання [там само, с. 11].

За такою схемою вибудовували навчання на всіх індустріально-педагогічних факультетах Радянського Союзу, а отже, й України. Проте з часом запропонували внести в підготовку педагогів деякі корективи. Вони мали досить важливе значення для підвищення якості політехнічної освіти школярів і майбутніх учителів. Висвітлення сутності цих корективів і наслідків, до яких вони призвели, передбачається здійснити в подальших наукових розвідках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вопросы индустриально-педагогического образования / под ред. А. С. Лынды / Ученые записки / Московск. обл. пед. ин-т им. Н. К. Крупской. – М., 1962. – Вып. 1. – Т. СХІІ. – 75 с.
2. Наказ заступника Народного комісара освіти УРСР тов. Дитюка С. Ю. “Про відміну викладання труда в школах” № 309 від 23.11.1937 р. // Збірник наказів та розпоряджень народного Комісаріату освіти Української РСР. – 1937. – № 5. – С. 6.
3. Научные основы обучения школьников труда / сост. А. Б. Дмитриев. – М.: Педагогика, 1970. – 294 с.
4. Ноздрев В. Ф., Лында А. С. Подготовка учителей производственного обучения на индустриально-педагогических факультетах педвузов // Вопросы индустриально-педагогического образования / под ред. А. С. Лынды / Ученые записки / Московск. обл. пед. ин-т им. Н. К. Крупской. – М., 1962. – Вып. 1. – Т. СХІІ. – С. 5-19.
5. Политехническая и трудовая подготовка старшекласников: материалы третьей проблемной конф. – Волгоград, 1963. – 99 с.
6. Про організацію і проведення суспільно корисної праці учнів шкіл Української РСР // Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1956. – № 10. – С. 14-19.
7. Слюсаренко Н. В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця ХІХ – ХХ століття: монографія / Н.В.Слюсаренко. – Херсон: РІПО, 2009. – 456 с.
8. Юськович В. Ф. Политехническое обучение в преподавании физики: [пособие для учит.] / В. Ф. Юськович, Л. И. Резников, А. С. Енохович. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1957. – 245 с.

Шиманович И.А.

ПОЛИТЕХНИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ И БУДУЮЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В 50-ТЫЕ – В НАЧАЛЕ 60-Х ГОДОВ ХХ СТОЛЕТИЯ

В статье проанализировано развитие политехнического образования учеников общеобразовательных школ и студентов – будущих учителей в 50-тые – в начале 60-х годов ХХ столетия.

Ключевые слова: политехнический принцип, политехническое образование, политехническое обучение, производственное обучение, индустриально-педагогический факультет.

Shymanovich I.A.

POLYTECHNIC EDUCATION OF PUPILS AND FUTURE TEACHERS IN THE 50TH – EARLY 60TH YEARS OF THE ХХTH CENTURY

The article studies the development of polytechnic education of secondary school pupils and students – future teachers in the 50th –early 60th years of the ХХth century.

Key words: polytechnic principle, polytechnic education, polytechnic training, industrial training, industrial and pedagogical faculty.